

ناگفته‌ها از قدیمی‌ترین سند تعزیه‌خوانی در ایران

گفت‌وگوبا «جهانشیر یار احمدی» پژوهشگر بوشهری که ده‌ها مقاله درباره تعزیه‌خوانی در جنوب ایران نوشته و درباره خاطرات جهانگرد آلمانی از مراسم تعزیه‌خوانی در جزیره خارگ در سال ۱۷۶۵ میلادی و مسیر پرفراز و نشیب شبیه‌خوانی در کشورمان می‌گوید

ZENDEGI - SALAM
ضمیمه روزنامه خراسان
یکشنبه ۲۴ تیر ۱۴۰۳
۸ محرم ۱۴۴۶ ۱۴ جولای ۲۰۲۴
شماره ۲۱۵۲۷
۲۷۵۶

رزم ماندگاری تعزیه‌خوانی، ریشه آن در باورهای ایرانی‌هاست

«یار احمدی» درباره رزم ماندگاری شبیه‌خوانی و تعزیه‌خوانی در تاریخ کشورمان می‌گوید: «ایرانی‌ها همواره و حتی پیش از ظهور اسلام در این گستره جغرافیایی به آداب و رسوم و آیین‌های خاصی اعتقاد داشتند. آن‌چه بر مبنای عقیده و باور انسان‌هاست، همیشه زنده می‌ماند. یکی از دلایل عمده‌ای که مایس از ظهور اسلام در ایران هم‌نمایی به نام تعزیه داریم، ریشه در باورهای ایرانی‌ها به اتفاقات و جریاناتی دارد که پیش از اسلام بوده است. شما می‌بینید در بسیاری از کشورهای اسلامی که قدمت اسلام در آن‌ها بسیار بیشتر از ماست، چیزی به اسم تعزیه‌خوانی وجود ندارد ولی در ایران وجود دارد چون ریشه‌اش در اعتقادات و باورهای ایرانی‌ها بوده است. به همین سبب تعزیه در ایران زنده و پایدار به حیاتش ادامه داده است. نکته دیگر این که تعزیه‌خوانی یک هنر مردمی است و چون مردم از آن استقبال می‌کنند به همین دلیل زنده است. حتی در زمانی که برگزاری آن در ایران ممنوع بوده، مردم به صورت مخفیانه برگزاری می‌کردند. در همچنین مردم ساده با آن ارتباط برقرار می‌کنند.»

۳۰ سال در باره تعزیه‌خوانی پژوهش انجام دادم

«یار احمدی» تاکنون مقالات و پژوهش‌های متعددی درباره تعزیه‌خوانی در نقاط مختلف استان بوشهر، همچنین مقالات علمی پژوهشی دیگری در این خصوص مانند «فراتر از دنیای شبیه‌خوانی»، «تعزیه بوشهر؛ شاخص‌ها و ویژگی‌ها» و... نگاشته و همچنین «کتاب تعزیه و تعزیه‌خوانی در بوشهر» را راهی بازار کتاب کرده است. از او می‌پرسم که چرا تصمیم گرفتید درباره تعزیه‌خوانی به پژوهش بپردازید که می‌گوید: «من در دانشگاه زبان انگلیسی خواندم و معلم زبان شدم. در همان زمان به صورت تجربی نمایش هم کار می‌کردم. چندین سال بعد، ادامه تحصیل دادم در رشته نمایش کارشناسی ارشد گرفتم. چون به تحقیق و پژوهش علاقه‌مند بودم، کارهای تحقیقاتی و پژوهشی زیادی در این باره انجام دادم. اما درباره این که چرا وارد این حوزه شدم، باید بگویم که فکر کردم که توجه من به کدام بخش از حوزه پژوهشی می‌تواند برای معرفی فرهنگ آیینی جنوب ایران کمک‌کننده باشد؟ به همین دلیل موضوع مطالعات پژوهشی خود را نمایش و فرهنگ آیینی جنوب ایران انتخاب کردم. در همه‌آثاری که در ۲۰ یا ۳۰ سال اخیر به عنوان مقاله و کتاب منتشر شده، بیشتر تمرکز بر نمایش و فرهنگ جنوب ایران است.»

تعزیه‌خوانی روی معماری شهر هم تاثیر داشته است

«در برخی از شهرها مثل خود شهر بوشهر، اجرا شدن مراسم تعزیه در میدان‌هایک تاثیر جذاب و نقش بسیار چشم‌نوازی روی معماری شهری داشته است. الان در بافت قدیم شهر بوشهر یک سری میدان‌ها وجود دارد که اتفاقاً به عنوان میدان تعزیه مشهور هستند. بسیاری از صحنه‌های درخشان مجالس تعزیه با این کوچه‌هایی که به این میدان‌ها وصل است، اتفاق می‌افتد.» این پژوهشگر بوشهری ادامه می‌دهد: «شبیه‌خوان‌ها و اسب‌سوارها از این کوچه‌ها می‌آیند و می‌روند. مثلاً یک صحنه درخشان از این شبیه‌خوانی‌ها را برای تان تعریف می‌کنم. لحظه‌ای که حضرت عباس (ع) می‌آید؛ در واقع شبیه‌خوانی می‌کند با اسب، سپس یکی از اشقیای می‌آید و با ایشان گفت‌وگویی می‌کند، سپس جنگ اتفاق می‌افتد و هر دوی یکی از این کوچه‌ها می‌روند. ۴ تا ۵ دقیقه، سکوتی بر میدان حکم فرما می‌شود، بعد اسب حضرت ابوالفضل (ع) می‌آید در حالی که خونین است و سوار ندارد. ببینید چه تصویر درخشانی است. وقتی این صحنه‌ها را و تاثیراتش را روی مردم می‌بینید، بیشتر متوجه می‌شوید که بافت و معماری سنتی چه تاثیر شگرفی بر اجرای یک مجلس تعزیه‌خوانی دارد.»

توجه به نماز اول وقت در تعزیه‌خوانی بوشهری زباند است

مجلس برگزاری می‌شود تا به عاشرای می‌رسد و گاهی ادامه پیدا می‌کند. اما تعزیه‌خوانی در استان بوشهر به چند شکل انجام می‌شود. شهر بوشهر که مرکز این استان است، در کل سال فقط ۵ مجلس تعزیه دارد که ۳ تایش در محرم اجرا می‌شود و ۲ تا در ماه صفر. البته در بعضی شهرها مثل جم، مجلس به مجلس برگزاری می‌کنند.»

طراحی لباس اشقیا بر اساس نظامیان انگلیسی بوده است

این پژوهشگر بوشهری به یک نکته جالب دیگر هم درباره تعزیه‌خوانی در بوشهر اشاره می‌کند و می‌گوید: «یک تفاوت دیگری که در مراسم تعزیه‌خوانی شهر بوشهر با بقیه کشور وجود دارد، دقت در طراحی لباس است. همان‌طور که می‌دانید بوشهر به لحاظ استراتژیکی در موقعیت خاصی از خلیج نیلگون فارس قرار دارد. به همین سبب است که از سده‌های پیش مورد توجه بیگانگان و استعمارگران بوده است که بیایند در این نقطه از کشور زندگی کنند و روی خلیج فارس احاطه داشته باشند. بریتانیا، سال‌های سال در شهر بوشهر حضور و حتی کنسولگری داشته، بیش از ۱۸ کشور دنیا در بوشهر کنسولگری داشته اند. طراحان لباس در شهر بوشهر به رغم این که از توده مردم بودند اما آدم‌های بسیار باهوشی بودند و به همین سبب در طراحی لباس دقت و لباس اشقیا را بر اساس لباس نظامیان انگلیسی حاضر در بوشهر طراحی کردند. این نشان دهنده زیرکی طراح‌های لباس بوده است.»

تعزیه‌خوانی در نواحی مرکزی ایران قوام بیشتری داشته است

از این پژوهشگر بوشهری می‌پرسم که کدام استان‌های کشور در تعزیه‌خوانی پیشرو و موفق‌تر بوده‌اند که می‌گوید: «معمولاً شهرهای مختلف ایران بر اساس آداب و رسوم و فرهنگ توده مردم آن منطقه، مجالس تعزیه را برگزار می‌کنند یعنی شما الان در شمال، جنوب، شرق، غرب و در بیشتر استان‌ها، برگزاری مجالس تعزیه‌خوانی را دارید و در بیشتر آن‌ها، شاخصه‌های بومی و قومی آن مناطق دیده می‌شود اما واقعیت این است تعزیه همیشه در نواحی مرکزی ایران قدرت و قوام بیشتری داشته یعنی در اصفهان، کاشان، اراک، تهران و... در این محدوده، تعزیه شکل و شمایل بهتری نسبت به سایر نقاط کشور داشته است. به همین سبب، تعزیه در این مناطق جایگاهش را نسبت به گذشته بهتر از مناطق دیگر حفظ کرده است. ضمن این که آن‌چه را که از منظرهای اجرایی و قواعد و قوانین تعزیه به شکل مکتوب توسط نویسندگان، تعزیه‌پژوهان، تاریخ‌نگاران و... ثبت شده است، نواحی مرکزی به آن‌ها نزدیک‌تر هستند.»

از او درباره ویژگی‌های تعزیه‌خوانی در بوشهر می‌پرسم که می‌گوید: «یکی از ویژگی‌های تعزیه‌خوانی روز عاشر در شهر بوشهر، این است که مراسم را طوری در صبح برگزار می‌کنند که پایان تعزیه به خواندن نماز ظهر عاشرای در میدانی که

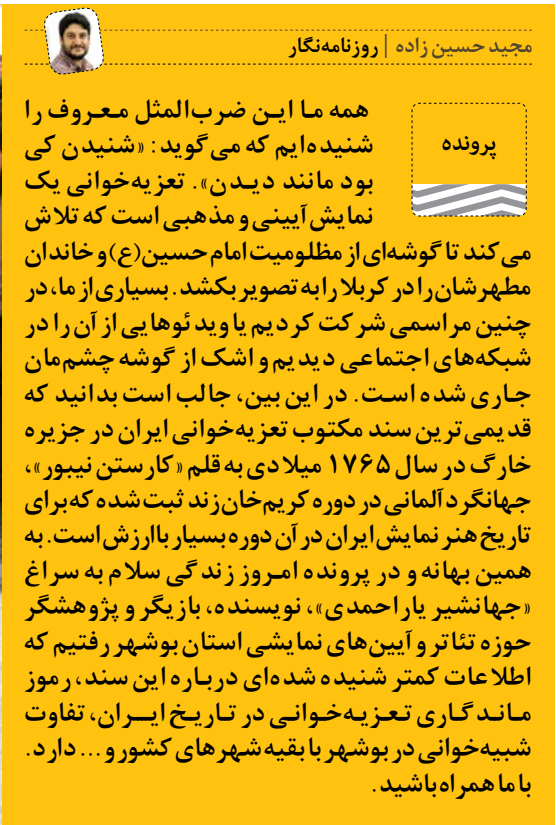
برجسته‌ترین شاخصه تعزیه‌خوانی در بوشهر حضور زنان است

«تعزیه‌خوانی در مناطق مختلف کشور، شاخصه‌های بومی، قومی و فرهنگی همان منطقه را دارد. به همین دلیل در اجرای مراسم تعزیه در نقاط مختلف کشور، نکاتی را می‌بینیم که در جغرافیاهای دیگر نمی‌بینیم و این خیلی طبیعی است و به نظر من اتفاق درستی هم است. یعنی هر فرهنگی بر اساس شاخصه‌ها و ویژگی‌های خودش باید به یک آیین توجه‌وان را اجرا کند». «یار احمدی» با این مقدمه ادامه می‌دهد: «بوشهر اما به لحاظ فرهنگی، هر چند جغرافیای کوچکی دار اما نکات جالبی در حوزه این فرهنگ آیینی و دینی دارد. برجسته‌ترین تفاوت تعزیه‌خوانی در بوشهر نسبت به تعزیه سایر استان‌ها حضور زنان در مراسم شبیه‌خوانی است. اتفاقی که در هیچ نقطه‌ای از کشور دیده نمی‌شود. یعنی از بیش از ۱۰۰ سال گذشته در بوشهر، نقش‌های زنان مجالس تعزیه را خود زنان شبیه‌خوانی می‌کردند در حالی که در بقیه نقاط کشور، مردها و پسرانی که صدای زیری دارند، نقش زنان را شبیه‌خوانی می‌کنند. البته اشاره کنم که زنان شبیه‌خوان برای حضور در این مراسم باید یک قاعده و قانونی را رعایت می‌کردند که در گذشته این اتفاق رعایت می‌شده است اما الان کمتر به آن توجه می‌شود. آن قانون این بوده که زنان شبیه‌خوان الزاماً باید جزو خانواده سادات و سیده‌باشند. بنابراین این که یک بانویی علاقه‌مند بوده یا هنرمند خوبی بوده و می‌خواسته به عنوان تعزیه‌خوان فعالیت کند، اجازه نداشته است. البته در یکی دوده‌های اخیر، این قاعده کمی کنار گذاشته شده است.»

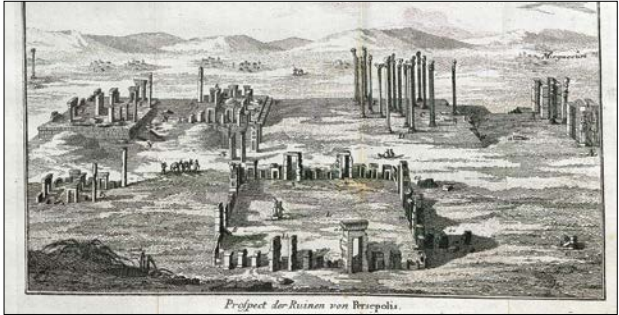
تعزیه‌خوانی در ایران در دوره قاجار به تکامل رسید

به «یار احمدی» می‌گویم که شما پژوهش‌های زیادی در حوزه تعزیه در ایران داشتید؛ آیا این رسم از گذشته تا امروز، تغییری داشته یا نه که می‌گوید: «تعزیه‌خوانی در ایران از بدو پیدایش تازمانی که در دوره قاجاریه به تکامل می‌رسد، مسیر پرفراز و نشیبی را طی می‌کند. این مراسم، ابتدا فقط گرداندن یک سری نشانه‌های مذهبی و کتل‌هایی بر مردم بوده است. بعد ها به این نشانه‌ها، چند شبیه‌خوان اضافه شد که بدون کلام روی در روی هم شمشیر می‌زدند. به این رویارویی، آرام آرام، یک یا دوجمله اضافه کردند و این جملاتی که اضافه شدند، تبدیل شد به نسخ تعزیه و هر مجلسی، یک نسخه تعزیه خودش را داشته و دارد. اما از دوره قاجاریه به بعد تغییر شاخصی در این مراسم به وجود نیامده است شاید به این دلیل که در دوره‌ای ممنوع شد و دوره‌هایی هم حمایت نصفه و نیمه از آن‌ها می‌شد.»

هدف آن جهانگرد باز دید از تخت جمشید بود

به عنوان اولین سوال می‌پرسم که می‌گویند قدیمی‌ترین سند مکتوب تعزیه‌خوانی در ایران مربوط به جزیره خارگ است؛ ماجرای سفر جهانگرد آلمانی به ایران چه بوده که «یار احمدی» می‌گوید: «سال ۱۷۶۵ میلادی یک سیاح آلمانی به نام «کارستن نیبور» از طریق بندر بوشهر وارد ایران می‌شود و نیش از این سفر، رفتن به شیراز و بازدید از تخت جمشید بوده است. جالب است بدانید که به نظر برخی پژوهشگران یکی از دقیق‌ترین توصیفات و مطالعاتی که درباره تخت جمشید ثبت شده، نوشته‌های همین آقای «نیبور» است. وقتی از آن‌جا دیدن می‌کند و کارش با تخت جمشید تمام می‌شود، تصمیم به برگشت می‌گیرد. در آن زمان برای بازگشت به بوشهر با یکی از کاروان‌های تجاری همراه می‌شود و آن کاروان در شهر اهرم مرکز تنگستان امروزی برای استراحت متوقف می‌شود. ولی او با مسئولان کاروان صحبت می‌کند و می‌گوید که من باید زودتر به بوشهر برسم چون ممکن است به کشتی برای برگشت به کشور نرسم. مسئول کاروان هم با او همکاری می‌کند و او را با دو نفر می‌فرستد تا زودتر به بوشهر برسند. ولی وقتی آن‌ها به آن‌جا می‌رسند، کشتی بوشهر را ترک کرده است. یک نفر راهنمایی‌اش می‌کند و می‌گوید چون زمان آمدن دوباره کشتی‌ها معلوم نیست، با یکی از لنج‌هایی که از جزیره خارگ آمده و الان می‌خواهد بار ببرد، به آن جزیره برو چون از آن‌جا کشتی زیادتر تردد می‌کند. «نیبور» همین کار را می‌کند و با یکی از لنج‌های چوبی به جزیره خارگ می‌رود اما وقتی به آن‌جا می‌رسد، متوجه می‌شود تا چند روز آینده هیچ کشتی از آن‌جا در نخواهد شد و مجبور می‌شود که در آن‌جا بماند. ماندنش مصادف می‌شود با اجرای مراسم تعزیه‌خوانی که در آن‌جا برگزار می‌شود و این شانس بزرگ برای هنر آیینی و دینی ماست که آقای «نیبور» این سندر برای ما به یادگار گذاشته است.»

▲ تصویری از تخت جمشید در سفر نامه نیبور»

قدمت تعزیه‌خوانی در خارگ بیشتر از این سند است

از این پژوهشگر درباره آن سند از جهانگرد آلمانی و جزئیاتش می‌پرسم که می‌گوید: «این سند شرح اجرای یک مجلس تعزیه‌خوانی در سال ۱۷۶۵ میلادی است که در جزیره خارگ در همان سال برگزار شده و آقای «نیبور» آن روز در جزیره حضور داشته، آن مجلس را دیده و کاملاً دقیق با جزئیات کامل به توضیح آن پرداخته است. به جز یکی دو مورد اشتباه تاریخی که در واقع دلیل عمده‌اش شناخت نداشتن ایشان از تاریخ اسلام بوده، بقیه موارد کامل و با جزئیات است. یعنی وقتی شما آن سندر را بخوانید، متوجه می‌شوید که یک مجلس کامل تعزیه‌خوانی دارد توسط یک جهانگرد روایت می‌شود. نکته مهمی که از این سند می‌توان استنباط کرد، این است آن‌چه که آقای «نیبور» نوشته، آن اجرایی که از دل آن نوشته به آن می‌رسیم، باید یک پیشینه خوبی داشته باشد که چنین مجلسی اجرا شده باشد. منظورم این است حالا که داریم درباره قدمت این سند صحبت می‌کنیم، باید توجه کنیم آن اجرا که در دوره کریم‌خان زند بوده، سابقه و پیشینه‌ای داشته که نشان می‌دهد از چندین سال قبل برگزار می‌شده است.»